

A SZÁZADOK 1966. MÁSODIK FÉLÉVI SZÁMAIRÓL

(1966. 4—5., 6. szám)

1967-ben alapították a Magyar Történelmi Társulatot, az ezt követő hetekben pedig kiadták a társulat folyóiratát, a Századok-at. A folyóirat 1967-ben tehát fennállásának 100. évét ünnepelheti. Erre az évfordulóra igyekszik emlékezni, illetve emlékeztetni a szerkesztőség, amikor az egyes számok borítójának belső oldalán „A Századok múltjából” címmel képeket közöl a társulat és a folyóirat életében fontos szerepet játszó tudósokról, tudománypolitikusokról. A 4—5. számmal kezdődően ugyanakkor új rovatot indított, amelyben a megjelenő tanulmányok, forrásközlemények szintén a társulat és a Századok történetéből merítik tárgyukat. Már az 1966. évi 2—3. számban megjelent egy képes összeállítás „A Századok előzményei” cím alatt. (Az 1860-as évek eleje történettudományos folyóiratindítóinak képével, lapjuk fotójával.) A 4—5. és a 6. szám a folyóirat első számainak, a szerkesztői program, illetve az első szerkesztő bizottság — Horváth Mihály, Thaly Kálmán, Pesty Frigyes, Toldy Ferenc — képeit közli. Az új rovatban *Tilkovszky Lóránt* (Kísérlet történelmi társulat alapítására 1845-ben, 4—5. sz.) és *Glatz Ferenc* (Kísérlet történelmi folyóirat indítására 1865-ben, 6. sz.) forrásközleményei foglalkoznak az alapítás előtörténetével. Az már ismert volt a szakirodalomban, hogy 1845-ben megkíséreltek egy három osztályból álló, a történetészeket, a régészeket és a statisztikusokat egyesítő társulatot létrehozni. *Tilkovszky Lóránt* most megtalálta a később kiadott alapszabály-tervezet vitájának jegyzőkönyvét, és ez, valamint a korabeli tudománypolitikai viszonyok elemzése alapján bizonyítja: a társulat

megalakulása azért hiúsult meg, mert az Akadémia konzervatív szelleméhez és a bécsi politikához közel álló tudósok nem voltak hajlandók részt venni egy olyan tudományos szervezet munkájában, ahol a kor liberális eszméit támogató statisztikusok, az „ország-állapotban” művelői is helyet kaptak volna. Amikor a Dunántúli Történetkedvelők az 1860-as évek első felében a történetművelők társulati formáját a maguk szűk körében megvalósítják, Pesty Frigyesben, a temesvári művelt, világlátott polgárivadékbán felmerült a gondolat: megindítani az első hazai történelmi szaklapot. *Glatz Ferenc* azokat a forrásokat gyűjtötte csokorba, melyek ezzel a lapalapítási kísérlettel kapcsolatban fentmaradtak: a kor szellemi életét sokoldalúan dokumentáló levelezési anyagokat, a Századoknak a helytartótanács iratai között fekvő programját, engedélyezését.

A folyóirat röviden megemlékezik a Történettudományi Intézet múlt évben elhunyt igazgatójáról, Molnár Erik akadémikusról. Áttekinti tudományos fejlődésének állomásait, méltatja sokrétű tevékenységét.

Mályusz Elemér több évet dolgozott Thuróczi János krónikájának sajtó alá rendezésén, s a filológiai megjegyzések elkészítése közben szinte egész krónikairodalmunkat átvizsgálta. „Krónika-problémák” címmel kutatásainak legfontosabb eredményeit teszi most közzé (4—5. sz.). Tisztázza a magyar történet első feldolgozása, a XI. századi ún. ósgeszta jellegét, majd bemutatja ennek folytatói, a XIV. században tevékenykedő ferencesrendi szerzetes-krónikáírók írói módszereit, politikai beállítottságát. Végül Küküllői János mun-

kasságát elemzi, melyben mind jobban felerősödnek a ferencesek békés uralmat magasztaló nézeteivel szembe forduló hangok, s ahol a király elé az író a hadakozást, a más nemzetek leigázását tűzi ki célul. A másik középkori történelemmel foglalkozó tanulmány *Mészáros István*: a Szalkai-kódex asztronómiai tananyaga c. közleménye. A szerző a kódex asztronómiai feljegyzéseit elemezve bizonyítja, hogy nem igaz az irodalomtörténészek ama állítása, mely szerint a XV. sz. végén hazánkban a tanítás rendje és anyaga változatlan maradt volna. Rámutat azokra a szövegrészekre, melyek tanúsítják: a középkori oktatás hét „szabad” ága a XV. század végére jelentős mértékben differenciálódott, s a korabeli Pataki iskola használja azokat a könyveket, amelyek a komplex reneszánsz ismeretkörök kialakulásának előkészítői voltak.

Thallóczy Lajos a történétíró, politikus rendkívül érdekes naplőfeljegyzéseiből közöl részleteket *Tömöry Márta* (4—5. sz.). A XX. század elejének e sajátos figurája, aki a Bécsben járó hazai történészek, főurak, miniszterek vendéglátó gazdája, a császár tanácsadója a balkáni kérdésekben, rendszeres naplőfeljegyzéseket készített, amelyeknek egyik politikatörténeti szempontból igen fontos és megbízható forrásértékű részét, a Bosznia-Hercegovina annektálásának történetéről szóló fejezeteket olvashatjuk a folyóirat hasábjain. Bethlen István és Szkoropadzski lengyel miniszterelnök 1929—1930. évi kapcsolataira, közös külpolitikai terveikre vonatkozó leveleket közöl a magyar miniszterelnök bizalmas irataiból *Szinai Miklós* (6. sz.). A Horthy-rendszer utolsó hónapjainak történetét eleveníti meg *A. I. Puskás* tanulmánya (Adatok a magyar haladó erők szerepéhez az ország felszabadításában, 4—5. sz.). A szerző részben a magyar történeti irodalomban már ismert forrásanyagok, feldolgozások, részben a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériuma Irattárának anyagai alapján vázolja a nyilasok tevékenységét, majd a hazai ellenállási mozgalom kérdéseivel foglalkozik. Hivatkozik a már korábban ismert példákra: miként akadályozták meg egy sor üzemen a dolgozók munkahelyük felszerelésének nyugatra való szállítását, elemzi a nemzeti felszabadító front tevékenységét; tényeket sorol fel a magyar hazafiak és a szovjet csapatok közös har-

cáról Magyarország felszabadításáért. Közben kitér a magyarországi harcok részleteire, igyekszik felmérni a magyar partizánok részvételét a harcokban. A Vörös Hadsereg által felszabadított területeken meginduló politikai élettel is foglalkozik a szerző, s ezt a fejlődést az ország teljes felszabadításáig követi nyomon.

Az 1956-os ellenforradalom történeti feldolgozására kétségtelenül az eddigi legjelentősebb vállalkozásnak számít *Molnár János* kandidátusi disszertációja, s ennek egyik, a Századok 6. számában megjelent részlete (Fegyveres csoportok 1956-ban; az ellenforradalom „hadserege”). A szerző a nyugaton megjelent visszaemlékezésekkel és „tanulmányokkal” vitatkozva fejti ki igen gazdag forrásanyagra támaszkodva (Belügyminisztérium Irattára, Művelődésügyi Minisztérium Irattára, Népbírósi iratok, Fővárosi Bíróság iratai, sajtó, brosúra-irodalom stb.) álláspontját az ellenforradalom fegyveres csoportjaira vonatkozóan. Vizsgálja a csoportok összetételét: mennyiben volt abban képviselve az ifjúság (főként diákság), a munkások bizonyos rétege, majd megállapítja, hogy e bandák többségét — mintegy 70%-át — kezdetől a lumen elemek adták. Katonai vezetőik régi katonatisztek sorából kerültek ki, kisebb mértékben nyugatról beküldött kémekből. A nyugati irodalommal szemben igen nagy szerepet tulajdonít a harcok támogatásában a Szabad Európa rádióknak, amely „konkrét politikai és harcászati segítséget adott a felkelőknek”. Ez a „hadsereg” mindinkább — s október 31 után teljesen — a szélsőjobboldali fasiszta elemek vezetése alá került. Soraikból a diákok egyes csoportjai háttérbe szorultak. A vezetés először Maléter Pál, Dudás József, Király Béla, majd mindjobban a volt horthysta tiszt, Király Béla kezébe került, aki a fegyveres erők irányítását volt tisztkollégáira támaszkodva végezte.

Az egyetemes történeti tanulmányok sorának elejére *Jemnitz János*: A Német Szociáldemokrata Párt erfurti programjának megszületéséhez c. munkája kívánczik (6. sz.). Az első világháború előtti nemzetközi munkásmozgalom ismert nevű kutatója a 75 éves erfurti programtervezet létrejöttét megelőző helyzetet vázolja fel. Az 1870-es években — különösen Németország győzelme, a császárság megalakulása után

—, amikor a francia munkásszervezeteket majdnem megsemmisítették, az angol és francia munkásszervezetek vezető szerepét az európai munkásmozgalomban a német szociáldemokrácia vette át. Az „eisenachi” és „lassaleánus” szárny egyesülése (Gotha) után egyre jobban nőtt a párt mögött felsorakozott tömeg, s később Bismarck hírhedt kivételes törvényei ellenére is a német szociáldemokrácia az ország politikai életében (pl. parlament) mind nagyobb súlyt jelentett. A szerző elemzi az 1875-ös gothai programmal kapcsolatos marxi és engelsi álláspontot, megmutatja, hogy egyes tételei ellen milyen éles harcot kellett folytatni (pl. a szövetséges kérdésben az „egyetlen reakciós massa” elmélet ellen). Amikor Bismarck kivételes törvényei megszűnnek, a német szociáldemokráciának is új programot kellett kidolgoznia, mely visszaszorította egyrészt a sok kérdésben szűk körű prakticista, máskor az uralkodó körök iránt is illúziókat tápláló Vollmar csoportját, másrészt a reformokért, a parlamenti helyekért való harc értelmét tagadó „baloldaliak” táborát. Az erfurti programtervezet lényegében hozzájárult, hogy a német munkásmozgalom az elkövetkező időkben továbbbizmosodhassék.

Leo Valiani Olaszországban sajtó alatt álló könyvének (Ausztria—Magyarország felbomlásáról, az 1905—1918. években) egy fejezete jelent meg a 4—5. számban. A szerző azt a kérdést igyekszik megválaszolni, hogy mi készítette Olaszországot 1914 augusztus és 1915 május között arra, hogy otthagyja a hármasszövetséget és átálljon az antant hatalmak oldalára. Valiani szerint a Monarchia balkáni politikája már a háború előtt szembenállt az olasz imperializmus érdekeivel, Szerbia megtámadása pedig az önálló „olasz érdekek” elleni támadásnak is számított. Olaszország azonban hajlandó volt egyezkedni: a Monarchia esetleges győzelmei, hódításai (Szerbia, Montenegro) ellenében kárpótlást kért: Trento, Görz olasz lakosú városok átadását és Trieszt szabad állam-várossá nyilvánítását. Németország, amelynek nagy finánckapitalista érdekeltségei voltak Olaszországban, nyomást gyakorolt Bécsre az olasz kérések teljesítése érdekében. Valiani — több ország levéltárának és a kérdés irodalmának feldolgozása után — azt a következtetést vonja le: ha a Monarchia már 1915 januárjában megteszi

azokat a felajánlásokat, amelyeket májusban — későn — német nyomásra megtett, akkor Olaszországban a semleges párti Giolitti, volt miniszterelnök kerülhetett volna hatalomra, s megakadályozhatta volna, hogy a nacionalista Salandra-kormány a nép akarata ellenére háborúba vigye az országot.

Boros Ferenc: Adalékok a kisantant létrejöttének körülményeihez és jellegéhez (1919 augusztus—1920 november) c. tanulmánya a kérdés eddigi irodalmában érezhető leegyszerűsítéseket igyekszik kiigazítani. Bizonyítása szerint nem fedi teljesen a valóságot az az eddigi álláspont, amely szerint a kisantant francia égisz alatt szovjetellenes blokkként jött létre. Igaz, hogy egy szélesebb antibolsevista blokk kiépítésére vonatkozóan voltak francia elképzelések, ez azonban a lengyel—csehszlovák és cseh—szlovák belső ellentétek miatt nem alakulhatott ki. Ezután Franciaország átmenetileg egy lengyel—magyar—román szövetséges kialakítására gondolt. Ekkor kötötték meg Benešék Jugoszláviával a későbbi szövetségi rendszer első egyezményét. Az ún. utódállamok közeledésére igen siettetően hatott az, hogy Magyarországnak a Szovjetunió elleni intervencióba való bekapcsolására Párizsban komolyan gondoltak. Ez kétségtelenül a magyar revíziós igények erősödését is jelentette volna. Franciaország először egyértelműen elítélte Benešék szervezkedését, s csak fokozatosan, a nemzetközi helyzet és a francia belpolitikai viszonyok változásával törődött bele eredeti terveinek kudarcába, s tette magáévá a közép-európai antant orientáció gondolatát.

A közlemények sorában utoljára hagytuk *L. M. Munby:* Az angol helytörténet és amatőr művelői című írást. A *The Amateur Historian* c. lap szerkesztője a cambridgei egyetem mellett működő helytörténeti szabadegyetemen tartott két előadásában először áttekinti az angol helytörténetírás fejlődését, majd a ma Angliában sok vitát kiváltó „Local History” kutatások megszervezéséről szól. A XVI. században kialakult „megyetörténetek” még első sorban a földesurak geneológiáját, a birtok nemeseinek történetét kutatták. Szerzőik maguk is birtokosok, papok. A helytörténet e módját csak az elmúlt évtizedekben támadták meg, amikor műkedvelők bevonásával, komoly tudósok vezetésével megindultak a sokoldalú, társadalom-, gazdaság-, kultúr- és

politikatörténeti vonatkozásokat is fel-
tárni kívánó helyi kutatások. A hazai
helytörténések számára sem érdekel-
len tanulmányokat tartalmazó cikk Munby
professzor személyes tapasztalatainak
leírásával záródik.

A kisebb rovatokról szólva ki kell
emelnünk a VITA-rovat gazdagságát.
A 4—5. szám beszámolót közöl a Kom-
munisták Internacionálé VII. kongressz-
susának 30. évfordulója alkalmából
rendezett tudományos ülésről, amelyen
a kérdéskör legavatottabb hazai kutatói
szerepeltek. Mint a beszámoló ki is
emeli, az ülés egyik legnagyobb érdeme
az volt, hogy szablonmentesen választotta
azokat az összefüggéseket, amelyek a
Komintern VII. kongresszusának és a
nemzetközi munkásmozgalmak története
mai fázisának problémái között fennáll-
nak. *Hunyady György* vitázó megjegy-
zéseket fűz Pándi Ilonának a folyóirat
korábbi számában megjelent cikkéhez.
Mint mondja, az ideológiatörténet-írás-
ban meg kell különböztetnünk, ha a
„kor valóságához mérjük tudatát, vagy
megfordítva, a kor tudata felől közeli-
tünk valósága felé”. A különbségtétel
jogosságát *Kornis Gyula* „középosztály”
fogalmának vizsgálatával támasztja alá.
A 6. szám szintén közöl tudományos
ülésszakról beszámolót. (Tudományos
ülés a Magyarországi Szociáldemokrata
Párt I. kongresszusának 75. évfordulója
alkalmából). Különösen azok a hozzá-
szólások voltak érdekesek, amelyek az
MSZDP és a revizionizmus kérdését
tárgyalták, illetve új módszerek alkalmazását
sürgették a munkásmozgalmak történetének
kutatásában. Több éves vita zajlik *Sárközi Zoltán*
és *Trócsányi Zoltán* között az erdélyi szászok reform-
kori polgári fejlődésének kérdésében. A
Századokban és az Agrártörténeti Szem-
lében megjelent korábbi vitáirásokhoz
kapcsolódik *Sárközi Zoltán*: Válasz az
erdélyi szászok ügyében című cikke,
melyben megbírált könyvének állításait
támasztja alá korabeli szász statisztikai
adatokkal. A jelentőségét tekintve két-
ségtelenül túlméretezett vitát a szer-
kesztőség egyébként ezzel a közlemény-
nyel lezártak tekintette. Nagyobb ha-
tású vitába szól bele *Siklós András*:
Megjegyzések Mód Aladár bírálatához
címmel. Mód professzor — mint ismeret-
es — több alkalommal (Új Írás, 1966.
3. sz.; Valóság, 1966. 10. sz. és a Kossuth
Klubban 1966. május 19-én rendezett
ankéton) bírálta a kétkötetes Magyar-

ország Története történetiszemléjét.
Siklós András többször hivatkozva az
általánosan írt 1918—19-es forradalmakkal
foglalkozó részekre, visszautasítja Mód
Aladár vitamódszerét és a „kiragadott
mondatokhoz fűzött következtetések
erőltetett voltát” kifogásolja; szerinte
Mód Aladár pontatlanul idézi a könyv
megállapításait. A végig éles hangnem-
ben megírt cikk ismét mérlegre teszi
a Tanácsköztársaság legfontosabb kér-
déseit érintő álláspontokat, majd azt
vizsgálja, hogy Mód mostani nézetei
mennyire gyökeresnek a „400 éves küz-
delem az önálló Magyarorszáért” című
könyvének 1954-es, a Tanácsköztársaság
történetét a korábnál részleteseb-
ben tárgyaló kiadásában.

Károlyi Mihályné megjegyzéseket fűz
Simonyi Henrynek a folyóirat 1966. évi 1.
számában megjelent visszaemlékezé-
seihez. Mint mondja, Simonyi állítása
igaz: „az élő Károlyi Mihály soha éle-
tében nem tagadta meg, hogy valóban
lemondott, átadta a hatalmat Magyar-
ország nepe proletariátusának”, de
tény, hogy Károlyi írásban cáfolta, hogy
az átadásról szóló hivatalosan is közzé-
tett okiratot valaha is aláírta volna.
Amikor Simonyi Henry annakidején ezt
előterjesztette, Károlyi — többek között
felesége előtt — kijelentette: „ezt én
nem írom alá”. A közzétételt azért nem
támadta meg utólagosan, mert a „sze-
rinte túl korán létrejött” tanácshatal-
mat nem akarta hátrahatáradni.

A 4—5. szám a SZOVJETUNIO ÉS A
NÉPI DEMOKRACIAK TÖRTÉNÉS-
FRONTJA rovatában *Vittman Tibor* ad
a Vietnami Demokratikus Köztársaság-
ban folyó történeti kutatásokról rövid
áttekintést (1953—1963 között), majd
Balogh Sándorné a Voproszi Isztorii
hasábjain megjelent, a Szovjetunió tör-
ténete szovjet korszakának kérdéseit
tárgyaló cikkeket veszi számba, s ismer-
teti azok legfontosabb megállapításait,
eredményeit. Beszámol a NÉP kérdése-
nek legújabb megvilágításáról, a pol-
gárháború és a katonai intervenció
szovjet historiográfiájának fejlődéséről
(*D. Selesztov* tanulmánya alapján), a
Szovjetunió kulturális fejlődésének fel-
dolgozásáról (*L. Zak* cikke alapján),
majd a szovjet külpolitika történetének
legfontosabb csomópontjait megragadó
írásokat ismerteti. A 6. szám közli *A.
Ja. Gurevics*: Általános törvény és
konkrét törvényszerűség a történelem-
ben c. cikkét, amely korábban már tel-

jes terjedelemben megjelent a Voproszi Isztoriiben.

A tanári rovatokban, A TÖRTÉNELEMOKTATÁS KÉRDÉSEI-ben jelent meg *Mann Miklós*: Politikai propaganda az ellenforradalmi rendszer történelmekönyveiben c. tanulmánya. Megállapítja, hogy mennyire fontos feladat összegezni azokat a nézeteket, amelyek a Horthy-korszak iskolájában az újkori történelemmel kapcsolatban uralkodtak, majd sorra veszi azokat a legfontosabb tárgyköröket, amelyeket a rendszer a legfeltűnőbbén átítatott politikai propaganda célkitűzéseivel. Először 9 egyetemes történelemtankönyv alapján mutatja meg, hogyan jelentkezik a faszizmus és szocializmus szembeállítás a tanítás folyamán, majd néhány tankönyvnek a Szovjetunióról, illetve az októberi forradalomról szóló téziseit elemzi. *Huszár Lajos* a numizmatikai anyagnak az oktatásban való felhasználásáról ír (6. sz.). Az éremtan tárgyának, feladatának körvonalazása után tisztázza, milyen ismeretek megszerzéséhez nyújtanak a pénzleletek segítséget. Példákat sorol fel arra, miként lehet a nemzetközi kereskedelem irányát, vagy akár a hazai feudalizmus bizonyos vonásait a pénzérmék szemléltetésével érzékelhetővé tenni. Végül hasznos eszmefuttatást tesz arról, miként tud egy-egy iskola vagy osztályközösség kis pénzügyteményekre szert tenni.

A folyóirat e félélvben majd félszáz

könyvről — amelyek között az egyetemes történelmi tárgyú, legtöbbször külföldön megjelent munkák vannak többségben — közöl recenziót, kritikát. A FOLYÓIRATSZEMLE a szokásos magyar és külföldi lapok történelem tárgyú cikkeiről közöl folyamatosan ismertetést. Igen gazdag mindkét szám KRÓNIKA-ja. A 4—5. szám Bottló Béláról, a három éve elhunyt levéltárossról közöl nekrológot, beszámol a Magyar Történelmi Társulat megmozdulásairól, s aránylag nagy terjedelemben ismerteti az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen 1966 feruárban a nemzeti ideológia múltja és jelene tárgykörben tartott tudományos ülészak előadásait, hozzászólásait. Két nemzetközi konferenciáról számol be *Székely György* (Nemzetközi konferencia az európai államok kialakulásáról) és *Kovács Endre* (Vita Lengyelország 1918—1921 közötti történelméről). Nekrológgal kezdődik a 6. szám krónikája is: Barta Istvánról (1910—1966) emlékezik meg meleg hangon *Tilkovszky Lóránt*. Ezt követően a Magyar Történelmi Társulat, az Országos Levéltár híreit, valamint három nemzetközi történészkonferencia tanácskozásairól szóló ismertetést (Marburgi konferencia — Lengyel—magyar vegyesbizottság tanácskozása — Francia és magyar történészek megbeszélése a középiskolai tankönyvekről) olvashatunk.

Glatz Ferenc

